

Siptár Dániel történész, tudományos munkatárs (Piarista Levéltár, Budapest) hozzászólásának írott változata Tóth Tamás: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása c. könyvének bemutatóján (Budapest, 2015. május 12.)

A római katolikus egyházmegye-történetírás hagyományos, több évszázadra visszamenő műfaja a püspökéletrajzok gyűjteménye. Éppen úgy igaz ez a megállapítás a monumentális „Gallia Christiana” című francia munkára, amelynek első kiadása 1715-től kezdődően látott napvilágot, mint ahogy a Kalocsa-Bácsi Érsekség első monográfusának, az exjezsuita kalocsai kanonok Katona Istvánnak a „Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae” címen 1800-ban kiadott kétkötetes latin nyelvű művére. De még 1984-ben is a püspökök biográfiáit választotta műve rendező elvének az egi egyházmegye történetét összefoglaló Sugár István.

„A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása” címet viselő munka tehát régi hagyományt követ azzal, hogy benne alapvetően Patachich Gábor (1733–45) és Patachich Ádám (1776–84) kalocsa-bácsi érsekek életrajzát találjuk meg. Ahogyan azonban napjaink Egyháza üdvös módon törekszik ötvözni hagyományt és naprakészséget, az említett kötet szerzője, Tóth Tamás, a főegyházmegye papja és a Pápai Magyar Intézet rektora, egyben a Pápai Gergely Egyetemen egyháztörténelemből doktorált történész a biográfia ősi műfaját korszerű intézmény- és még inkább társadalomtörténeti szempontrendszerrel kombinálta.

Ennek egyik megnyilvánulását az érsekek életrajzának megfelelő pontjain elhelyezett betétek jelentik: egy-egy intézményről szólva nem egyszer annak felépítéséről, sőt történetéről is bő magyarázatot kap az olvasó. Hogy ezek közül csak egy kiemelkedőt említsünk, ilyen a két Patachich római szemináriumáról, a Collegium Germanicum et Hungaricumról szóló szakasz (73–78. oldal). Társadalomtörténeti szempontja ugyanakkor több formában is megnyilvánul a kötetben. Egyfelől helyenként prozopográfiai módszerekkel élve statisztikai alapú összehasonlításokat végez, táblázatos kimutatásokat közöl személyek bizonyos csoportjairól (pl. a 18. századi kalocsa-bácsi érsekek, a kalocsai szeminárium növendékei, az első kalocsai kanonokok, stb.), egyben azok szöveges értékelését is elvégezve. Ugyanígy nem feledkezik meg a püspökök tevékenységéről szólva a központi intézményrendszer mellett a vidék, a plébániahálózat, az alsópapság és a hívek állapotának, fejlődésének bemutatásáról sem (4. fejezet). Sőt, az intézmény- és társadalomtörténeti szempontok érvényesítésén túl a ma igencsak kurrens politikatörténet, valamint a művelődéstörténet felé is kitekint a két érsek világi tevékenységéhez kapcsolódóan (5. fejezet). Mindezt ugyanakkor a két Patachich-érsek életrajzába illesztve tárgyalja, egyértelmű vezérfonalnak az ő biográfiájukat tekintve.

A modern szellemű egyházmegye-monográfiák vagy a püspökségek történetének egyes időszakairól szóló korszerű szintézisek megírására vonatkozó igény ugyanakkor egyáltalán nem újdonság. Vanyó Tihamér bencés egyháztörténész már 1937-ben megfogalmazott bizonyos elveket erre vonatkozóan, melyeket a '20-as évek francia egyháztörténeti módszertani irodalma inspirált, azonban az 1940-es évektől 1989-ig ezek hazai megvalósítására nem nyílt lehetőség. Vanyó a „Regnum” című egyháztörténeti évkönyv 1937. évi számában „Az egyházmegye-történetírásról” címmel közölt tanulmányt (3–18. oldal). Ebben többek között a következőket írta:

„Minden egyházmegye történetét egy általános bevezető fejezetnek kell megelőznie. [...] Ezután következik a tulajdonképpeni egyháztörténet, mégpedig két részben. Az első a püspökök életrajzát tartalmazza, szorosán a lényegre szorítkozva. E biografikus részt követi a monografikus vagy szintetikus rész. Ez az egyházmegyei intézményeknek és a vallásos életnek fejlődését foglalja magában, erősen figyelemmel kísérve a fejlődés elvét s az általános egyházi, művelődési, társadalmi viszonyok alakulását. A két rész egymástól elkülönítve

tárgyalandó, de oly módon, hogy a kölcsönös ismétlés elkerülésével egymást kiegészítsék.” (8. oldal; a Francia Egyháztörténeti Társulat 1924-es tervezetéről szólva)

Pár oldallal később Albert Dufourcq 1926-ban publikált egyházmegye-történetírási módszertanáról ír, többek között a következőt: „...a személyi és tárgyi részt nem különíti el egymástól, nem szakítja ketté, hanem mindkettő valóban kölcsönösen áthatja egymást. Azáltal, hogy az egyházmegyei élet minden megnyilvánulását a püspökkel hozza kapcsolatba, az Egyház hittani, fegyelmi és kormányzati álláspontját mesterien érvényre juttatja és felépítésének páratlan egységet biztosít.”

Tóth Tamás munkájában jelentős részben ezek az elvek is megvalósulni látszanak. A kötet ugyanis bevezető fejezetében a főegyházmegye korábbi történetét foglalja össze 1733-ig. Ezt követi Patachich Gábornak és másodunokaöccsének, Ádámnak az érsekségüket megelőző életútja párhuzamos szerkezetben. A harmadik fejezetben a két érseknek a főegyházmegye központi intézményei, a szeminárium, a székesegyház és a káptalan újjászervezésére, míg a negyedikben az érseki megye plébániahálózatának kialakítására, az ott folyó lelkipásztorkodás fellendítésére irányuló tevékenységét ismerhetjük meg. Ezt a főpapok fent már említett világi funkcióinak bemutatása követi: Patachich Gábor esetében a politika, Ádám esetében a kultúra területén. Végül, miután az érsekek halálának körülményei is tárgyalásra kerültek, igen részletes, minden eddigi állítást és eredményt összegző befejezés zárja a kötet narratív részét.

Említett cikkében Vanyó Tihamér szintén kitért az általános gyűjteményekben (Róma, Bécs) folytatott kutatások elengedhetetlen voltára, ugyanakkor a helyi levéltár teljes kiaknázásának fontosságára, amelyeket Tóth Tamás meg is valósított: római tanulmányai kapcsán nemcsak a kalocsai érsekség történetéhez, hanem általában annak a világegyház viszonyaiba való beillesztéséhez szükséges forrásokat is megismerte, művében azokat bőségesen fel is használta (a római Collegium Germanicum et Hungaricum és a Vatikán levéltárából). Nemkülönböztetve a bécsi udvarral és kormányzervekkel folytatott levelezés és ügyintézés Bécsben található dokumentumait (Österreichisches Staatsarchiv: Finanz- und Hofkammerarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv), valamint Budapesten fellelhető iratait (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: Kancellária és Helytartótanács levéltára). Végül a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár nyújtotta lehetőségek teljes kiaknázása mellett meg kell említenünk a Zágrábban elsősorban a Patachich-család történetére vonatkozó dokumentumok öt különböző gyűjteményben is szétszórtan található anyagának felhasználását is a szerző részéről. Ez a forrásgazdag munkamódszer adott lehetőséget arra, hogy az egyes intézmények felélesztése kapcsán a pusztán tényeken kívül az érsekek háttérben zajló szervezőmunkáját, fáradságos próbálkozásait is megismerjük a központtal folytatott levelezés aprólékos ismertetése révén.

Ugyanakkor szerencsére Tóth Tamás nincs egyedül a modern szellemű egyházmegye-történetírás képviselőiben: ha nem is az övével azonos módszertan és szempontrendszer alapján, de egyre-másra készülnek a 17–18. századi egyházmegyék történetéről, azok egyes szakaszairól szóló összefoglalók. Említhetjük Dénesi Tamás és Hermann István disszertációját a 18. századi veszprémi püspökségre vonatkozóan (2006 és 2011), valamint Mihalik Béla korábbi korszakot, de a magyarországi egyháztörténelmi folyamatok fáziskésései miatt hasonló témát tárgyaló, az egri püspökség 17. század végi katolikus megújulását feldolgozó doktori dolgozatát (2013). Adódik a párhuzam ezek mellett Véghseő Tamás „Catholice reformare – Benkovich Ágoston O.S.P.P.E. apostoli misszionárius, váradi püspök (1631–1702)” című, 2007-ben megjelentetett munkájával is. A pécsi egyházmegye monográfiájának kora újkori kötete pedig jelenleg is íródik, fejezetenként más és más szerzők által. Nemcsak a mai egyháztörténeti kutatásba illeszkedik azonban bele a kötet és számít ebből a szempontból naprakésznek, hanem a Kalocsán 2009 óta és jelenleg is zajló felújítási, valamint ásatási és az eredmények bemutatását célzó munkálatokba is.

A kötet alapját a Pápai Gergely Egyetemen 2006-ban benyújtott, majd Szegeden honosított egyháztörténeti doktori értekezés képezi, ehhez járultak Tóth Tamásnak a tárgyban azóta folytatott kutatásainak eredményei (elkerüli azonban a megjelent tanulmányok fejezetek formájában történő egymás mellé állításának veszélyét). A jelenlegi magyar változat a *Collectanea Vaticana* sorozatban 2011-ben megjelent olasz nyelvű kötet (Tamás Tóth: „*Si nullus incipiat, nullus finiet*”. *La rinascita della Chiesa d’Ungheria dopo la conquista turca nell’attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)*). Budapest–Róma–Szeged, 2011.) alapján Gyertyános Éva fordítása és a szerző átdolgozása révén született meg. Ennek eredménye, hogy bizonyos magyar egyházi és köztörténeti tények, sajátosságok, amelyek az eredeti disszertációban és az olasz változatban a külföldi olvasók számára több helyen hosszadalmasabb magyarázatot igényeltek (a Magyar Királyság közigazgatása, az osztrák örökösödési háború, ismert magyar főpapok életrajza, stb.), a magyar nyelven kiadott kötetben is benne maradtak. Ezek azonban éppen arra teszik alkalmassá a kötetet, hogy a szélesebb magyar közönség számára is könnyebben befogadható legyen, annak érdeklődésére is számot tartson, esetleg a felsőoktatásban is felhasználásra kerülhessen. A kalocsa-kecskeméti főegyházmegye jelenlegi papjai és hívei számára pedig így jelentős identitásformáló erővel bírhat, hiszen a saját múltjuk egy nehéz újjáépítési korszakát ábrázolja.

A kötet más fontos erényei szintén ebbe a „pasztorális” irányba mutatnak. A szerző paptörténészként természetesen az egyházi intézmény- és fogalomrendszer kiváló ismerője, de erről a kötetben nemcsak folyamatosan tanúságot tesz, hanem a felmerülő, nem nyilvánvaló fogalmakhoz több helyen didaktikus jellegű magyarázatokat is fűz az azokban kevésbé járatos (akár) szakmabeliek és nem szakmabeliek számára (a négy kisebb papi rend, egyes liturgikus ruhák, a püspöki rang különböző típusai, stb.). Sok esetben az egyes intézmények történetét röviden napjainkig kifuttatja, ezzel igen informatívva és tanulságossá téve a kötetet a nem egyháziak, egyháztörténettel csak érintőlegesen foglalkozó történészek számára (pl. kalocsai szeminárium, a főegyházmegye közigazgatása és káptalanának összetétele, a címzetes apátságok, a püspökök kánoni vizsgálata, a CGH növendékei, stb.). De ebbe az irányba mutat a kötet példásan szép kiállítása, térkép- és családfa-mellékletei, valamint a Lakatos Adél által szerkesztett, páratlanul szép és gazdag képanyaga is, amelyek illusztrációként a szövegben fekete-fehér formátumban is megtalálhatóak az olvasás közbeni szemléltetés érdekében, ugyanakkor nagy felbontású színes képekként a kötet végén is szerepelnek alaposabb tanulmányozás céljára. A képanyag maga igen sokrétű: kalocsai műtárgyak, az egyházmegye fontos épületei és egyes épületrészek, a felsorolt levéltárak fontosabb iratai, festmények, könyvillusztrációk és portrék, valamint térképek egyaránt helyet kaptak közöttük.

Másfelől Tóth Tamás a szaktörténészek további kutatásai felé is nyitva hagyta a kapukat: különösen figyelemre méltó a majdnem 40 oldalt kitevő latin és olasz nyelvű forrásfüggelék, amely a forráskiadás mai alapelveinek tökéletesen megfelelően, magyar nyelvű regesztákkal, filológiai és tárgyi jegyzetekkel ellátva került megszerkesztésre. És bár bizonyos további kutatási témák speciális kérdéseire a szerző nyilvánvalóan a kötet adta keretek között nem térhetett ki, nem egy esetben lehetővé tette azok megválaszolását mások számára egyes források részletkebe menő ismertetése révén (defterek, vizitációs jegyzőkönyvek, szemináriumi házirendek, egyházmegyei statútumok, püspöki udvar névsora, stb.). Bizonyos kérdéses adatokat azonban ő maga pontosított magabiztosan, meggyőző igazolással, véleményét forrásokkal alátámasztva. Így derítette ki pl. a két Patachich-érsek szakirodalomban vitatott születési helyét és idejét, valamint határozta meg a 14. században épült „harmadik kalocsai székesegyház” titulását Nagyboldogasszonyként.

A szerző rendszerezési igényét, összefüggésekben látását leginkább a függelék táblázatokból álló második szakasza, valamint a narratív részbe szűrt további táblázatok

mutatják. Előbbi az érsekekről, valamint a főegyházmegye plébániáiról közöl összehasonlításra is kiválóan alkalmas adatokat, utóbbiak leginkább az említett prozopográfiai elemzések célját szolgálják. De ugyanerről az igényről tanúskodik a többi magyar egyházmegye 18. századi megújulásának rövid összefoglalása is a 2. fejezet elején, amelyet olvasva a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye elhelyezhető a magyarországi katolikus egyház korabeli történetének országos kontextusában.

És ha már az összehasonlításnál tartunk, más egyházmegyék kutatóinak Tóth Tamás kötete nemcsak egy követhető példát szolgáltat anyaguk csoportosítására és kezelésére, hanem összehasonlítási alapot nyújt az egyes püspökségek török utáni újjáépítésének korszakára nézve. Az ilyen jellegű összevetések révén ugyanis feltárulnak a 18. századi magyar egyháztörténet, egyfajta „második konfesszionalizáció” korszakának párhuzamos, valamint ellenkezőleg: speciálisan helyi elemei, jelenségei.

Tóth Tamás munkája összességében egy nagyívű, hagyományos, de mégis naprakész, sokrétű, adatgazdag és hiánypótló műve a 18. századi magyar egyháztörténetnek, amely a szűkebb szakma és a szélesebb olvasóközönség igényeinek is megfelel.

Siptár Dániel